

ביאורים

ביום הקודם למדנו על ההסברים השונים לנבואת ישעיה: "וגר זאב עם כבש" [ישעיה יא, ו]. כסיוח, אומר הרמב"ם, שלמעשה אין זה משנה כיצד נפרש את הפסוק, כי הוא אינו מיסודות התורה. וכדי לראות היאך יהיה באחרית הימים בעניין זה עלינו פשוט להמתין.

העניין היסודי שכן עלינו להדגיש הוא ההימנעות מהסבר המאורעות כמשנים סדרי בראשית. הרמב"ם מוסיף שהטעות היא מובנת, כיוון שישנם מאורעות ספציפיים בתורה שאותם חייבים אנו להסביר כנס. אלו מאורעות נקודתיים שהיו נצרכים על מנת לאמת נבואות של נביא או לצורך אחר שהיה, והם אינם נמשכים זמן רב. הם אינם כטבע העולם הנמשך כהרגלו בלא שינוי.

כך גם אמר שלמה המלך ע"ה: "כל אשר יעשה האלוהים, הוא יהיה לעולם" [קהלת ג, יד]. העניינים הטבעיים - ממשיכים בלא שינוי לעולם.

האמונה בהתרחשותם של ניסים מסוימים, ובכך שכוחו של הקב"ה אינו מוגבל והוא יכול לעשות הכל ברצותו, אינה נחלשת כשאנו מפרשים פסוקים או עניינים רבים בדברי חכמים שלא כפשוטם. ההפך הוא הנכון. אנו מאמינים בבורא כל יכול, שגם עשה ניסים רבים לעמו ולנביאיו, אלא שאותו בורא מנהיג את העולם על פי סדרי הטבע, וגם גילה לנו את דרכו זו, ועלינו לעבדו בכל עת ובכל שעה בעולם הטבעי שברא. לכן גם בימים שנראים לנו 'רגילים', ואין בהם שום נס מיוחד, עלינו להכיר במציאותו של הבורא ובכוחו הגדול, ולהמליכו על עצמנו ועל העולם.

הרחבות

• חידוש העולם ברצון ה'

העניינים הטבעיים נמשכים תמיד על מנהגייהם. הרמב"ם כותב שהעולם נוהג כמנהגו. ריבונו של עולם קבע בעולם את חוקי הטבע, ולפיהם העולם מתנהל.

בשמונה פרקים מוסיף הרמב"ם נדבך נוסף, הנוגע לשאלת הגזרה והבחירה: "ואמנם המאמר המפורסם... שעמידת האדם ושיבתו וכל תנועותיו בחפץ ה' יתעלה וברצונו - הרי הוא מאמר אמיתי, אבל על אופן מסוים. וזה כמי שהשליך אבן אל האויר, ונפלה למטה, שאומרנו בה כי ברצון ה' נפלה למטה - מאמר אמיתי, לפי שה' רצה שתהיה הארץ כולה במרכז, ולכן בכל עת שיושלך ממנה חלק למעלה - הרי הוא יתנועע אל המרכז... ועל זה האופן ייאמר באדם כשיקום וישב - שברצון ה' קם וישב, כלומר, שהוא שם בטבעו, בעיקר מציאות האדם, שיקום וישב בבחירתו. לא שהוא רצה בעת קומו שיקום ושלא יקום, כמו שלא רצה עתה בעת נפילת זו האבן שתפול ושלא תפול. וכלל הדבר, שתאמין, כי כמו שרצה ה' שיהיה האדם זקוף הקומה, רחב החזה, בעל אצבעות - כן רצה שיהיה מתנועע ונח מרצונו, ויפעל פעולות בחירות, אין כופה לו עליהן ולא מונע לו מהן" [פרק ח]. לפי הרמב"ם ריבונו של עולם קבע שהאדם יוכל לבחור האם לשבת או לקום - בדיוק כפי שקבע את חוקי הטבע - ומעתה כל בחירה של האדם תהיה אפשרית במסגרת חוקים אלו.

סוף דבר כל אלה הם דברים שאינם פנות התורה ואין להקפיד איהן ואמינו בהם, וצריך שימתין^ו האדם לגוף האמונה^ו באלו הדברים עד אשר יראו במהרה בימינו, ואז יתבאר אם הם משל או מופת.

וכבר נודע שאנחנו נברח מאד^ו משנוי סדר בראשית. ואמנם יטעה כל מי שיטעה ממי שקדם^ו או יתאחר להיותם בלתי מבדילים בין העניינים הנוהגים מנהג המופת, והם אשר לא יעמדו כלל ולא יתקיימו, ואמנם היו מפני הצורך, או לאמת נבואה; ובין העניינים הטבעיים הנמשכים תמיד, שהם מנהגו של עולם, אשר יבארו זכרונם לברכה ויאמרו תמיד "עולם כמנהגו נוהג", ואמרו אין מביאים ראיה מופעשה נסים.

ואמר שלמה "כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרע". הנה כבר התבאר, שהעניינים הטבעיים נמשכים תמיד על מנהגייהם. וכבר בארנו גם כן ב'מורה הנבוכים', בדברנו בחדוש העולם.

שימתין - שיצפה. לגוף האמונה - לאמונה באופן כללי בביאת המשיח, ולא לפרטי תהליך הגאולה. נברח מאד וכו' - נשתדל שלא לפרש דברים כתופעה ניסית. ממי שקדם וכו' - מהדורות הקודמים או הבאים אחריו.

ביאורים

בתחילת המאמר הסביר הרמב"ם את הסיבה שבגינה טעו האנשים בדבריו על 'תחיית המתים', והיא שבחיבוריו התמקד יותר ב'עולם הבא' ולא האריך בעניין תחיית המתים, אף שהזכיר שם שהיא יסוד חשוב בתורה. הרמב"ם הסביר שהוא עשה זאת כיוון שראה שההמון מתעסק יותר בתחיית המתים ולא בעולם הבא, ולכן הוסיף דווקא לו ביאור. כעת הרמב"ם מוסיף ונותן עוד שתי סיבות מדוע עשה זאת:

הסיבה הראשונה היא שהרמב"ם עשה את חיבורו כמה שיותר מדויק ומתומצת. וכאשר דבר מסוים הוסבר, אין ערך לאריכות ולריבוי המלל, אם אינם מוסיפים עוד ביאור על הנכתב.

הסיבה השנייה היא שאריכות בהחלט נצרכת, אך ורק כאשר מנסים להסביר איזה מושג בלתי מובן. אריכות כזו נצרכת בעיקר בשלושה סוגי חכמות: חכמות החשבון למיניהן, חכמות הטבע והחכמות האלוהיות, דהיינו ההשכלה במציאות ה', אחדותו וכדומה. לעומת החכמות האלו, בענייני ניסים אין מה להוכיח או להסביר. והניסים שכבר היו, הם ברורים אצל מי שראה אותם, או קיבל מסורת עליהם ממי שראה.

כזה הוא ההבדל בין העולם הבא לתחיית המתים. העולם הבא הוא מושג שאינו ברור דיו. מה קורה לנפש, האם ומדוע אין גוף, ועוד שאלות דומות לאלה. מושג עלום כזה יש לבאר ולהסביר היטב.

תחיית המתים, לעומת זאת, היא מופת ונס שעניינם מובן - הנפש תשוב אל הגוף. אין מה להסביר בזה, אלא רק להמתין לבואה. הרוצה להרחיב בעניינה של תחיית המתים, יכול להביא עוד מדרשים ודברי אגדה בזה, ולהרחיב היריעה, אך אין הוא מוסיף ביאור על עניינה. הרמב"ם כתב כאן את שיטתו בחיבור ספרים: הוא אינו מביא את המחלוקות הנוגעות לנושאים שעליהם הוא כותב, אלא את פסק ההלכה בלבד. כל זאת למען יוכל הלומד ללמוד בדרך קצרה וברורה.

הרחבות

• ריבוי מחלוקות

כבר ידעתם שאני לעולם נוטה לחסר המחלוקת והוכחות, ולו היה אפשר לי לשיית התלמוד כלו בפרק אחד, לא הייתי משים אותו בשנים. לעומת הרמב"ם, שסובר שיש לקצר בדברים, הראב"ד סובר שיש לציין מקורות: "כי הם (-) רבותינו הקדמונים) הביאו ראיה לדבריהם וכתבו הדברים בשם אומרים, והיה לו בזה תועלת גדולה כי פעמים רבות יעלה על לב הדיין לאסור או להתיר וראיתו ממקום אחד, ואילו ידע כי יש גדול ממנו הפליג שמועתו לדעת אחרת היה חוזר בו" [השגות להקדמה למשנה תורה].

כך סבר גם המאירי, שזו הדרך המרכזית בלימוד תורה: ו"זאת היא השטה אשר תפשנו... לבאר הסוגיא בשלמות ובלא שום חסרון ולהאריך בה באריכות כל מה שנאמר בה ולברור אח"כ דרך פסק מה שראוי לברור ממנה..." [הקדמה לבית הבחירה].

לגבי ריבוי מחלוקות אפשר למצוא בדברי המאירי טענה המחזקת את שיטת הרמב"ם שלא להביא מחלוקות: "ולעולם יהיה אחד ממונה על כלם. שיהו כולם נשמעין לו, כדי שלא ירבו מחלוקות בהתמדה." [סנהדרין ח. ד"ה כתוב]

הרב קוק על דברי חז"ל, "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם", מסביר שדווקא ריבוי המחלוקות טוב יותר: "כי השלום האמתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על ידי השלום האמתי... שיתראו כל הצדדים וכל השיטות" [עולת ראיה עמ' של]. נראה שיש צורך בכל גישה - בצד המעשי-פרקטי יש צורך בפסיקה אחת ובדרך ברורה שתנחה את ההתנהלות של הציבור. לעומת זאת, בצד הלימודי-רוחני, יש צורך דווקא בריבוי דעות ושיטות שיחשפו את עושרו של העולם ורוחני.

מדוע טעו בדברי הרמב"ם?

וַיִּרְאֵהוּ שְׁאֵשׁר הַבַּיִת אֱלֹהֵי הַאֲנָשִׁים לְטָעוֹת וּלְסַפֵּק בְּדַבְּרֵינוּ בְּתַחֲתֵי הַמַּתִּים, הַיּוֹתְנוּ מֵאֲרִיכִים בְּסִפּוֹר הָעוֹלָם הַבָּא, וּלְבָאֵר מֵאֲמָרִים אֲמִתִּיִּם, וּלְזַכֵּר כָּל דְּבָרֵי הַנְּבִיאִים וְהַחֲכָמִים הַמּוֹרִים עָלָיו. וּכְשֶׁזְּכַרְנוּ בְּתַחֲתֵי הַמַּתִּים, זְכַרְנוּם בְּדַבְּרִים מְעֻטִּים, וְאִמְרָנוּ שֶׁתַּחֲתֵי הַמַּתִּים פְּנָה אֲמִתִּית.

וְהִבִּיא אֵל זֶה° שְׁנֵי דְבָרִים:

הָאֶחָד מֵהֶם, שֶׁכָּל חֲבוּרֵינוּ אֲמַנָּם הֵם קָב וְנָקִי, וְאִין פְּנִינְנוּ לְהַגְדִּיל גּוּף הַסְּפָרִים וְלֹא לְכַלּוֹת הַזְּמַן בְּמָה שְׁלֹא יִבִּיא אֵל תּוֹעֵלֶת. וְלִזְהָ כְּשֶׁנִּפְרַשׁ, לֹא נִפְרַשׁ אֲלָא מַה שְׁצָרִיךְ לְפָרוּשׁ, וּבִשְׁעוֹר שְׁיִיבֵן לְבַד. וּכְשֶׁנִּחְבַּר, לֹא נִחְבַּר רַק קְצוֹר הָעֲנִינָם.

וְהַדְּבָר הַשְּׁנִי, שֶׁהֵאָרְכָה אֲמַנָּם תִּהְיֶה° בְּצִיּוֹר° עֲנִין נֶעְלַם עַד שִׁישְׁלַם צִיּוֹרוֹ, אוֹ שֶׁהִבִּיא רְאִיָּה עַל אֲמִתּוֹתוֹ, וְזֶה צָרִיךְ אֲלֵינוּ בְּשִׁלְשָׁה מִיַּיִן הַחֲקָמוֹת, רְצוּנֵי לִזְמַר: הַלְמוּדִי, וְהַטְּבָעִי, וְהָאֱלֹהִי. כִּי הִרְבָּה פְּעָמִים יַעֲלֶם בְּהֵם עֲנִין, וְיִרְחַק צִיּוֹרוֹ, עַד שִׁיפְרֹשׁוּ גְדָרָיו פְּרוּשׁ מִסְּפִיק, וּפְעָמִים יִצְטָרֵף הָעֲנִין הַמְּצִיר אֵל רְאִיּוֹת רְבוּת עַד שִׁיתְאַמֵּת מַה שְׁיִבְקֶשׁ אֲמִתּוֹתוֹ.

אֲמַנָּם דְּבָרֵי הַמוֹפְתִים° לֹא יַעֲלֶם צִיּוֹר° מַה שְׁיִזְכֹּר מֵהֶם וְלֹא יִכְבֵּד, וְאִי אֶפְשָׁר לְהִבִּיא רְאִיָּה עַל אֲמִתּוֹת מַה שְׁכָבֵר בָּא אוֹ שְׁיַעֲד בּוֹאוֹ, אֲבָל יִרְאוּם בְּחוּשִׁים אוֹ יִקְבַּל מִמֵּי שְׁכָבֵר רְאֵם.

וּמִפְּנֵי זֶה נִפְרַשׁ הָעוֹלָם הַבָּא וּנְבִאָרָהוּ, לְהַעֲלֵמוֹ וְלִהְיוֹתוֹ עֲנִין אֲשֶׁר בְּטָבַע מְנַהֵגוֹ שֶׁל עוֹלָם, כְּלוֹמַר הַשָּׂאֵר הַנֶּפֶשׁ.

אֲמַנָּם תַּחֲתֵי הַמַּתִּים הוּא אֶחָד מֵהַמוֹפְתִים, וּמִבְּאֵר מְאֹד, שֶׁעֲנִינוּ מוֹבֵן וְאִין שֶׁם אֲלָא לְהֶאֱמִין בּוֹ לְבַד, כְּמוֹ שֶׁבִּאֲתָנוּ הַהַגְדָּה הָאֲמִתִּית. וְהוּא עֲנִין יוֹצֵא חוּץ לְטָבַע הַמְּצִיאֹת, וְאִין רְאִיָּה עָלָיו מִצַּד הָעִיּוֹן. וְאֲמַנָּם יִנְהַג מְנַהֵג הַנְּפִלְאוֹת כְּלָם וְיִקְבַּל אִין שֶׁם זוֹלַת° זֶה. וּמָה הִיָּה לָנוּ אֶפְשָׁר לִזְמַר בּוֹ אוֹ לְהֶאָרִיךְ? הַתְּחַשֵּׁב שֶׁהַמְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ אֲצֵל אֱלֹהִים, שְׁאֲדַרְשׁ בְּחֲבוּרֵי הַדְּרָשׁוֹת בָּאוּ בְּזֶה הָעֲנִין וְהַהַגְדוֹת הֵם, וְזֶה יוֹתֵר רְאוּי לְזוֹלַתְנוּ כְּפִי פְּנִינַת מַה שְׁיִחְבַּר בּוֹ. אֲתָם עֲדַת הַמְּעֻנִיִּים בְּחֲבוּרֵינוּ כְּבָר יַדְעֵתֶם שֶׁאֲנִי לְעוֹלָם נוֹטֵה לְחַסֵּר הַמְּחַלְקֵת וְהוֹכּוּחִים, וְלוֹ הִיָּה אֶפְשָׁר לִי לְשִׁית הַתְּלִמוּד כְּלוֹ בְּפֶרֶק אֶחָד, לֹא הִיִּיתִי מְשִׁים אוֹתוֹ בְּשָׁנִים°, וְאִיךְ יִבְקֶשׁ מִמֶּנִּי זְכַרְוֹן הַדְּרָשׁוֹת וְהַהַגְדוֹת, וְהֵם נִמְצְאוֹת בְּמִקּוּמוֹתָם, וְיִקְרָא שֶׁם, וּמָה תּוֹעֵלֶת לְכַפְלָם וְנִאֲמַר שֶׁאֲנַחְנוּ חֲבָרְנוּ?

אין להאריך בעניין תחיית המתים

וְהִבִּיא אֵל זֶה - סיבת הדבר שהרמב"ם בספריו קיצר בעניין תחיית המתים. **שֶׁהֵאָרְכָה אֲמַנָּם תִּהְיֶה -** אריכות דברים תהיה נצרכת. **בְּצִיּוֹר -** בהבנת. **הַמוֹפְתִים -** הניסים. **לֹא יַעֲלֶם צִיּוֹר -** אין קושי להבחין בהם. **אִין שֶׁם זוֹלַת -** אין עוד מה להוסיף בביאור הדבר.

ביאורים

הרמב"ם מרחיב כאן בעניין תחיית המתים מאחר שהיו שטענו שאין הרמב"ם מאמין בתחיית המתים כפשוטה אלא רק כמשל. הרמב"ם פותח את הדברים בשתי שאלות חשובות.

השאלה הראשונה הינה בנוגע לאמונה בתחיית המתים לגופות. בקרב העם מושרשת היטב האמונה כי לאחר המוות אנו עתידים לחזור לחיים בשנית, אלא שישנם פסוקים רבים שמהם נראה שהמוות הוא סוף כל חי - דבר הסותר את האמונה במבט ראשון. באיוב נאמר: "אם ימות גבר היחיה" [י, יד], וכן: "כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה" [ז, ט] ו"בטרים אלך ולא אשוב" [י, כא]. בפסוקים אלו כתוב שלאחר המוות אין עוד חיים. גם המלך חזקיהו מודה לה' לאחר שנוספו לו 15 שנים לחיות, ואומר: "לא ישברו יורדי בור אל אמינתך, חי חי הוא יודך כמוני היום" [ישעיה לח, יח-ט]. פסוק זה מלמד אותנו שמי שירד לבור, לקבר, אינו חוזר להודות לה' על נפלאותיו. בפסוקים רבים מצוינת מציאות המוות שאין תיקון אחריו - "רוח הולך ולא ישוב" [תהלים עח, ט]. אם-כן נראה שהמוות הוא הקצה האחרון של החיים, אשר ממנו אין דרך חזרה.

אמנם יש גם מקורות אחרים: בפסוקי ישעיה אפשר לפרש שהכוונה בהם לאמונת תחיית המתים בגוף. לעומת כל הפסוקים הנזכרים מפורש בספר דניאל שתהיה תחייה לגוף: "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו" [יב, ב], וכך גם פסוק נוסף: "ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין" [יב, ג]. רבים הם שלא הצליחו ליישב בין כל המקורות והסתפקו האם האמונה בתחיית המתים אכן נאמרה בתנ"ך או שלא. אלו שנטו אחרי הפסוקים האחרונים להאמין בתחייה, נדחקו בתירוצים רבים בפסוקים הקודמים שהבאנו.

השאלה השנייה היא מדוע התורה לא מזכירה בפירוש או ברמז את עניין תחיית המתים? אמנם יש מהחכמים שמצאו רמזים בתורה לתחיית המתים, אבל עדיין קשה - מדוע הוזכר הדבר באופן זה? נראה מסגנונה הספרותי של התורה שהיא מנסה להסתיר את הדבר, מתוך איזה שהוא טעם בלתי מוסבר.

הרחבות

• תחיית המתים מן התורה

והשאלה השנית היות התורה בלתי זוכרת זאת הפנה כלל, לא ברמיזה ואף כי בבאור. הרמב"ם כותב שהתורה אינה רומזת לתחיית המתים, קל וחומר שלא כותבת זאת במפורש. דברים אלו עומדים בניגוד למה שרש"י כותב, שמי שאינו מאמין שתחיית המתים רמוזה בתורה הוא ככופר בתחיית המתים, כיוון שאין לו על מה להיסמך [סנהדרין צ]. רש"י מבסס דבריו על דברי המשנה - "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא... ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיית המתים מן התורה..." [סנהדרין יא, א]. לפי הרמב"ם אפשר להסביר שכוונת הביטוי "מן התורה" היא שזהו עיקרון מעקרונות תורת ישראל. כך עולה מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה: "ותחיית המתים יסוד מיסודות תורת משה רבינו, אין דת ואין קשר עם האומה היהודית למי שאינו מאמין בכך" [סנהדרין פרק י משנה א (תרגום הרב קאפח)].

ביאור נוסף בכיוון אחר למושג "תחיית המתים מן התורה" כתב רבי אריה לייב הכהן: "אף שמודה בעיקר התחייה אלא אומר שאינה מסבכת (- בזכות) התורה והוא כופר בסבתה - אין לו תחייה. כי סבה אחרת אין לה (- לתחיית המתים), רק של תורה דידיה (- שלו - שהוא למד בעצמו) או של אחרים הנהנים ממנו (- ולומדים בזכותו), והוא כופר - ולכך לא תחייהו. אמנם יאמין כל איש כי זה הוא עיקר התחייה, ואז יזכה לקום עם ישרי חברון, לשמוח בשמחת ציון תבנה ותכונן במהרה בימינו" [שב שמעתתא, הקדמה, אות פ]. תחיית המתים היא מציאות שאינה לפי חוקי הטבע החומריים, לכן רק בעזרת הקשר לתורה, שמדרגתה רוחנית, יכול אדם לזכות לתחיית המתים.

וכאשר הגענו מזה המאמר אל זה המקום והוא היה תכלית הפנה בו, וראינוהו חסר התועלת לגמרי, מפני שאינו כולל רק כפל מה שזכר כבר בפירוש המשנה ובחבור, ותוספת באור לכל מעט תבונה או הורס, ראינו שלא נניחנה ריקה מחדוש תועלת, ושנדבר על שתי שאלות ראיות בזה הענין.

מדוע פסוקים רבים סותרים את תחיית המתים?

האחד מהן, לבאר ענין אלו הפסוקים הרבים מאד הנמצאים במקרא, המזרים הוראה ברורה שלא תסבל פרוש בהרחקת תחיית המתים, כאמרו "אם ימות גבר היחיה", ואמרו "כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה", "בטרים אלך ולא אשוב", וזה באיוב הרבה. ואמר חזקיהו "לא ישברו יורדי בור אל אמינתך, חי חי הוא יודך כמוני היום". זאת ראיה שיורדי בור הם המתים. ונאמר גם כן "פי מות נמות וכמים הנגרים ארצה אשר לא יאספו" וגומר. "הלמתים תעשה פלא אם רפאים יקומו" וגומר. ונאמר "רוח הולך ולא ישוב". וכשתחפש פסוקי המקרא כלם תמצאם מרחיקים תחיית המתים בכלל, רק פסוקי ישעיהו ועם קצת התבוננות יתבאר שהוא מספק אם הוא משל או אמת. ומה שבא מן הפסוק הנגלה לדניאל "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו" וגומר, ואמר "ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין" זה גם כן מה שחייב לבני אדם המבוכה הגדולה, קצתם הסתפק בהם תחיית המתים ספק גדול, ומקצתם המאמינים לזאת הפנה הצרכו לפרש כל פסוק מהפסוקים המבארים פרושים רחוקים מאד לקבלם.

מדוע אין תחיית המתים נזכרת בתורה?

והשאלה השנית היות התורה בלתי זוכרת זאת הפנה כלל, לא ברמיזה ואף כי בבאור. ואם אי אפשר מבלתי שיאמר שיש בתורה רמיזות לזאת הפנה, ויאמרו הדברים ההם אשר זכרום באמרום "מנין לתחיית המתים מן התורה?" תכלית האומר שיאמר שהם רמזים נסתרים, וכל שכן בהיות החכמים חולקים בהם. ותהיה זאת השאלה השנית למה לא זכר את זה בגלוי ובבאור שלא יסבל פרוש? אבל נזכר לפי דברי החושב, כמי שיסתתר לאמר דבר וירצה לסתמו.

והוא - נושא המאמר הוא תחיית המתים. מעט תבונה וכו' - חסר דעת או אפיקורס. בהרחקת - בשלילת. ישברו - יקוו. שהוא מספק - שהפסוקים ניתנו להתפרש גם בדרך משל וגם כפשוטם. זאת הפנה - עיקר תחיית המתים. ואף כי בבאור - כל שכן שאינה מבארת אותו. חולקים בהם - חולקים היכן רמזה התורה את תחיית המתים.

ביאורים

השאלה הראשונה שאותה הקשה הרמב"ם הייתה איך ליישב סתירות בפסוקים הנוגעים לאמונת תחיית המתים. יש להקדים כי הנביאים וספריהם מתארים את טבע המציאות בתור רצף הגיוני אשר מובן בשכל שלנו. למשל, איש ואישה מתחתנים ומולידים בן הדומה להם, בן זה גדל אט אט עד שלבסוף הוא מת. פה נעצר הטבע. בחיים הטבעיים אין אפשרות לחזור לעולם החיים אחרי המיתה, אלא להפך, חומרי הגוף מתכלים ונהפכים חזרה לעפר שממנו נוצר האדם.

האדם שונה בעניין זה מכל בעלי החיים. הגוף האנושי אמנם מתכלה כמו גופם של החיות, אבל לאדם יש 'שפע אלוהי'. מתוך עיון בחכמות השונות אפשר להסיק שחלק מהאדם נשאר אחרי מותו, והוא הנקרא 'רוח' או 'נפש' בדרך משל. כעת אפשר ליישב את השאלה. ברמה הטבעית, מתקיים בגוף האדם 'וישוב העפר אל הארץ כשהיה' [קהלת יב, א]. אבל בנוגע לרוח נאמר: 'והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה' [שם].

דבר דומם לעולם לא יתחיל לזוז מעצמו, זה נוגד את השכל, את הטבע. וכפי שכבר הזכרנו, המופת יכול לשנות את הטבע, שהרי משה רבנו הפך את מקלו לנחש על ידי הנס. ממילא כל הפסוקים הדוחים חיים שאחרי המוות מתפרשים בנקל. מצד הטבע אין אפשרות לשנות את גלגל החיים, ולחיות אחרי שמתים. אך אם ה' ירצה בשובם לחיים - גם המתים יוכלו לחיות, שאין כל נמנע מלפני הקב"ה.

הנה התבאר שכל פסוק מתפרש בקלות, ואין צורך להמציא פירושים נגד השכל אשר אינם מתיישבים בכוונת הפסוקים. מציאות הניסים תלויה באמונה שלמעלה מהשכל, ולעומתה מציאות הטבע נלמדת מתוך החיים שלנו, ולה יש מקור בנביאים.

הרחבות

חשיבות הטבע לפי הרמב"ם

כל מה שמתמציא מהרחקת שוב המתים, הוא על מה שבטבע. הרמב"ם ראה חשיבות גדולה בקבלת המושג 'טבע' - חוקים שבהם הקב"ה מנהיג את העולם באופן מתמיד. גישתו של הרמב"ם מודגשת בעניין הבא: הרמב"ם סובר שגם הניסים נקבעו עוד בששת ימי בראשית, יחד עם קביעת חוקי הטבע, ואין לראות בהם חריגה מסדרו של עולם. כך כותב הרמב"ם: "הרצון (- האלוהי) היה בששת ימי בראשית, והדברים כולם נמשכים על טבעיהם תמיד, כמו שאמר: 'מה שהיה הוא שיהיה' [קהלת א, ט]... ומפני זה הוצרכו החכמים לומר שכל המופתים היוצאים ממנהגו של עולם... כולם קדם הרצון בהם בששת ימי בראשית, והושם בטבע הדברים ההם אז, שיתחדש בהם מה שהתחדש (- הנס)." [הקדמה לפרקי אבות פרק ח].

הרב יעקב משה חרל"פ מוסיף עומק נפלא בהבנת גישתו של הרמב"ם: "שיערה חכמתו שלמען הגילוי הגדול של העתיד נדרשת... ההעלמה של השם, במשך של שית אלפי שנים ואחרי כן יקויים 'ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו כי פי ה' דבר'..." [מי מרום א, פרק ח אות ח]. לפי הרב חרל"פ, הרמב"ם רואה ערך נעלה בטבע מפני שהוא האופן הנצרך לקיום העולם כדי לתת מקום שלם לגילוי האלוהי לעתיד לבוא. הסתרת הפנים של הקב"ה, המתבטאת בטבע, תגרום לנו להעריך יותר את הגילוי וההשגחה האלוהית בזמן הגאולה. דווקא בצורה כזו נוכל להבין שגם דברים שהיו נראים לנו כמו טבע גמור - גם בהם הייתה יד ה'.

ואמר במענה השאלה הראשונה, שדברי הנביאים ולשון הספרים אמנם באו מספרים טבע המציאות הנהוג. וידוע שטבע זה המציאות הוא התחבר נקבות בעלי חיים וזכריהם, והולידם הדומה, וצמיחת הנולד מעט מעט, עד שימות האיש ההוא. ואין מן הטבע שישוב האיש ההוא ויתנהו שנית אחר מותו. אבל בטבע הוא פי כשימותו בעלי חיים, לא ישובו לעולם האנשים ההם, אבל יכלו ויתכו מעט מעט, עד שישובו אל היסודות ואל החומר הראשון במין מן החזרה, לא ישאר עמה חלק מגבל נרמז אליו, שנאמר בו זה היה כף וכו'.

ושהאדם לבדו נדבק בו השפע האלהי, והוא חיב שיהיה בו דבר עומד לא יאבד ולא יפסד. אמנם גוף האדם יאבד כשאר אישי בעלי חיים כלם. הורו על זה גם פן ראיות עיוניות אצל מי שנחלץ לחקר על אלו הדברים העמקים, רצוני לומר השאר הדבר הנשאר ממה שהגיע לאדם, וזהו הדבר אשר בטבע, והוא אשר קראוהו ספרי הנבואה "נפש" או "רוח" בשתוף השם. ואבדת הגוף ושובו למה שהרכב ממנו הפיין ההוא, מן החזרה, כמו שבא בפסוק (קהלת יב, א) "וישוב העפר אל הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה". זהו אשר בטבע. וכפי הענין ההוא באו הפסוקים ההם כלם, ואין הפרש בין אמרו "אם ימות גבר היחיה", ובין אמרו "המן הסלע הזה נוציא לכם מים", שאין זה בטבע, אבל נמנע בו. אלא שפבר יצאו המים מן הסלע במופת. וכן תחית המתים אמנם הוא מן המופתים. ואין הפרש בין "היהפך כושי עורו" ובין אמרו "הלמתים תעשה פלא". וכבר נהפך מראה היד הטהורה ללבן.

ואלו יאמר אומר שאי אפשר שיתנועע הדומם, היה אומר אמת לפי מה שבטבע, ולא יכזב זה המאמר שוב המטה נחש אחר שהוא מופת. כן כל מה שתמציא מהרחקת שוב המתים, הוא על מה שבטבע, ואין זה סותר שוב המתים כשירצה השם בשובם. הנה כבר התבאר לך עניני הפסוקים כלם על מה שאפשר מן האמת, ואינה צריכה לפרש פסוק מהם בפרושים ההם המגנים הרחוקים לקבלם, אשר יחזקו טענות מכחיש תחית המתים ויאמצו מאמרו.

לא ישאר עמה וכו' - בקבר הגוף מתכלה לגמרי, ולא נשאר ממנו סימן המרמז לאיזה בעל חיים הוא שייך. עומד - נצחי. למה שהרכב ממנו - האדם יסודו מעפר. במופת - בדרך נס. שוב - הפיכת. מהרחקת שוב המתים - משלילת חזרת המתים לחיים.

ביאורים

הכופרים ב'שוב הנפש לגוף', כלומר בתחיית המתים, מתחלקים לשתי קבוצות. ישנם אלו שכופרים בתחיית המתים כי כל מה שאינו מוסבר על פי השכל נדחה מדעתם. וישנם שמקבלים את המופתים המופיעים בתנ"ך, כי הם נזכרו בפירוש, הגם שאינם מוסברים על פי שכלם. הבעיה שלהם היא רק עם תחיית המתים, מפני שאין פסוקים מפורשים שמזכירים אותה. אך בכל זאת - בדניאל, כפי שהבאנו, ישנם פסוקים מפורשים המורים על האמונה בתחיית המתים.

לכאורה אפשר היה לדחות ולומר שפסוקים אלו הינם משל ואין להבינם כפשוטם, מפני שהם סותרים את השכל ואת הטבע. אלא שהרמב"ם פירש במורה הנבוכים שהעולם נברא בידי ה' כשקודם לכן לא הייתה מציאות כלל. ומתוך כך אפשר ללמוד על כל הניסים שהם אפשריים, שאין נס יותר גדול מבריאת העולם יש מאין. אם-כן אין מניעה שכלית לתחיית המתים, ובכל דבר שמסתדר עם השכל יש להאמין בדברי הנבואה כפשוטם.

בהתאם לכלל שקבע הרמב"ם, שבדברים שאינם אפשריים לפי השכל יש לפרש את הפסוקים שלא כפשוטם, אין להאמין בהגשמת השם, כי זה נוגד את השכל. באותו אופן הכופרים בשיבת הנפש לגוף עושים זאת ממניע שכלי ולא מתוך הנחות על המציאות הטבעית בעולם. לפי העיקרון של דעה זו כל המופתים אינם אפשריים. אמנם נכון שלפי מי שסבור שהעולם קדמון אין אפשרות לחידוש ניסים ותחיית המתים. אך במורה הנבוכים כבר התבאר שמאמיני הקדמוניות אינם מעדת משה ואברהם, המאמינים בחידוש.

אחרי ברור זה מובן למה האמונה בתחיית המתים הינה אחד מעיקרי האמונה ביהדות, ומדוע אין לעקור מפשוטם את הפסוקים המלמדים אותנו אמונה זו.

הרחבות

• מקור לתחיית המתים בתורה

או שִׁיכְחִישְׁנוּ מִפְּנֵי שְׁלֵא זָכַר בְּפִסּוּק. רבי סעדיה גאון כתב מאמר ארוך ומקיף על תחיית המתים. במאמר זה מתמודד רבי סעדיה גאון מספר פעמים עם הטענה שתחיית המתים היא רק משל לתחיית האומה. דהיינו, שעם ישראל יחזור לארצו, לשלטונו ולכוחו גם לאחר הגלות. רבי סעדיה גאון נוקט, כמו כל חכמי ישראל, שתחיית המתים היא כמובן גם כפשוט הדברים, שכל אחד ואחד מעם ישראל יקום לתחייה.

בתוך דבריו הוא מזכיר פסוק המדבר במפורש על תחיית המתים: "שירת האזינו סדורה כפי מצבי (-) ההיסטוריה (של) בני ישראל... וששית (-) החלק השישי של השירה) - בגאולתינו וישועתינו, מן 'ראו עתה כי אני אני הוא' [דברים לב, טז] עד סוף השירה. והרי לפי סדר זה, יהיה אומרו 'אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא' [שם] ... כל זה יהיה בזמן הישועה..." [הנבחר באמונות ודעות], מאמר שביעי - בתחיית המתים בעולם הזה, עמוד רכא במהדורת הרב קאפח].

וְדַע, שֶׁהַכְחָשֶׁת שׁוֹב הַנֶּפֶשׁ לַגּוּף לֹא תִמְלֹט מֵאַחַת מִשְׁתֵּי סְבוֹת:

אם שִׁיכְחִישְׁנוּ הַמְּכַחֵשׁ לְהִיּוֹתוֹ עֵינָיו בְּלִתֵּי טְבַעִי, וְיִתְחַיֵּב לְפִי זֹאת הַסִּבָּה שִׁיכְחִישׁ הַנֶּפֶלְאוֹת כָּלֵם לְהִיּוֹתֵם בְּלִתֵּי טְבַעִיּוֹת.

או שִׁיכְחִישְׁנוּ מִפְּנֵי שְׁלֵא זָכַר בְּפִסּוּק, וְלֹא בָּאת בּוֹ הַהֲגָדָה הָאֲמִיתִית כְּמוֹ שֶׁבָּא בְּמוֹפְתֵיִם. וְאַנְחֵנוּ כְּכָר בְּאַרְנוֹ שֶׁבָּאוּ פְּסוּקִים, וְאִם הֵם מְעֵטִים, יוֹרוּ עַל שׁוֹב הַמֵּתִים.

וְאִם יֹאמְרוּ אֲנֵינוּ נִפְרָשׁ הַפְּסוּקִים הַהֵם כְּמוֹ שֶׁפִּרְשְׁנוּ זֹלָתָם - נֹאמַר לוֹ: הַמְּבִיא לָךְ לְפָרְשָׁה, הוּא לְהִיּוֹת שׁוֹב הַמֵּתִים בְּלִתֵּי טְבַעִי, וְתִפְרָשׁ אֵלֶי הַפְּסוּקִים עַד שִׁיִּסְכִּימוּ לְעֵינֵינוּ הַטְּבַעִיִּים. וְכָכָר בְּאַרְנוֹ בְּ"מִוְרָה הַנְּבוּכִים", בְּדַבְּרֵנוּ בְּחִדוּשׁ הָעוֹלָם, שֶׁעַם אֲמוֹנַת חִדוּשׁ הָעוֹלָם יִתְחַיֵּב בְּהִכָּרַח שִׁיְהִי הַמוֹפְתִים כָּלֵם אֲפִשְׁרִיִּים, וְלָזָה יְהִיָּה גַם כֵּן תְּחִית הַמֵּתִים אֲפִשְׁרִי. וְכָל אֲפִשְׁרִי, כְּשִׁיבּוֹא בּוֹ הַגְּדָת הַנְּבִיא, נֹאמִין, וְלֹא נִצְטָרֵף לְפָרְשׁוֹ וְלֹא נִוְצִיאָהוּ מִפְּשׁוּטוֹ.

וְאֲמַנֵּם נִצְטָרֵף לְפָרְשׁ הַדְּבָר שֶׁפְּשׁוּטוֹ נִמְנָע, כְּהַגְשַׁמַּת הַשֵּׁם. אֲבָל הָאֲפִשְׁרִי יַעֲמֹד כְּאֲשֶׁר הוּא. וְאֲשֶׁר יִשְׁתַּדֵּל וְיִפְרָשׁ תְּחִית הַמֵּתִים עַד שֶׁלֹּא יְהִיָּה שֵׁם שׁוֹב הַנֶּפֶשׁ לַגּוּף, אֲמַנֵּם יַעֲשֶׂה זֶה בְּהֶאֱמִינוֹ שֶׁהוּא נִמְנָע מִצַּד הַשִּׁכְלָל לֹא מִמְּנַהֵג הַטְּבַע. וְכֵן יִתְחַיֵּב בְּשֶׂאֵר הַנֶּפֶלְאוֹת בְּהִכָּרַח, וְכָל זֶה אֲמַנֵּם יְהִיָּה נִמְנָע לְגַמְרֵי לְפִי אֲמוֹנַת קְדָמוֹת הָעוֹלָם, וְנֹאמִין הַקְּדָמוֹת אֵינוּ מַעֲדַת מִשָּׂה וְאֲבָרְהֵם עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם כָּלֵם שֶׁבְּאַרְנוֹ בְּ"מִוְרָה הַנְּבוּכִים".

וְלֹאֵלֶי הַשְּׁרָשִׁים הָאֲמֵנוּ תְּחִית הַמֵּתִים עַל פְּשׁוּטָה וְשִׁמְנוּהָ מִפְּנֵי הַתּוֹרָה, וְאֲמַרְנוּ שֶׁאֵין רֹאוֹי לְפָרְשׁ שְׁנֵי הַפְּסוּקִים הַמְּגַלִּים הַמְּוֹרִים עֲלֵיהֶם רֹאֵיהֶם בְּרוּרָה אֲשֶׁר לֹא יִסְבְּלוּ פְּרוּשׁ.

ביאורים

השאלה השנייה ששאל הרמב"ם הייתה מדוע לא נזכרה תחיית המתים בתורה. תחיית המתים היא נס שאנו מאמינים בו רק על פי דברי הנביאים. כפי שהזכרנו כבר, השכל יכול להבין שתהיה מציאות ניסית על-טבעית, אך לצורך אמונה זו אנו מוכרחים להתחיל קודם כל מהנבואה. הקב"ה אינו דורש מהאדם תביעות שאינם מתאימות לו, לכן כהקדמה וכמבוא לאפשרות של קבלת התורה היה צורך בכל הניסים המקדימים לה. באופן זה התרגלו היהודים לאמונת חידוש העולם ולניסים, ויכולים היו לקבל את אמונת התורה כולה. האמונה בתחיית המתים דורשת העמקה יתרה, ולכן בשלב זה עוד לא הזכרה אמונה זו בפירוש בתורה, ורק בנביאים המאוחרים יותר נזכר דבר זה. כדי שעולם האמונה ייבנה אצלנו בצורה טובה, הקב"ה סידר את הופעת האמונות מהקלה והיסודית ביותר אל הקשה ביותר בהדרגה. באופן זה נעשתה האמונה לקניין בנפש הישראלית, עד כדי שהשאלה עימה מתמודד הרמב"ם בתחילת האיגרת היא איך אפשר ליישב בין הפסוקים לבין האמונה בתחיית המתים המוטבעת בנפשותינו ובה מאמין הרמב"ם.

החרטומים במצרים השתייכו לקבוצת כת הצאבא הכופרת בחידוש העולם. במידה רבה ההכנה לקבלת התורה התרחשה דווקא במצרים, כי שם התמקדה השיטה המתנגדת ביותר לדת משה. תורת משה נועדה ללמד אותנו מה היא הדרך שבה אפשר לשמוע את קול ה' ורצונו. לצורך נתינת התורה נעשו פעולות מקדימות להכנת הקרקע. עיקר ההכנה למתן תורה היה חידוש כל המופתים הכתובים בתורה, המבררים לעיני כל שיש אפשרות לנבואת הנביאים, ושהעולם התחדש מאת ה'. במשך דורות התרחשו ניסים רבים ובעצם ביטלו את כל טענות כת הצאבא והנמשכים אחריה. לאחר הכנה זו יש אפשרות סוף כל סוף להאמין בתחיית המתים. ולכן לאחר שנים, בימי ישעיה ובימי דניאל, גילתה הנבואה את קיומה העתידי של תחיית המתים.

הרחבות

• מדוע אין שכר רוחני בתורה?

למה לא נזכרה תחיית המתים בתורה. הרבה מחכמי ישראל עסקו בשאלה מדוע לא מוזכר בתורה שיש שכר רוחני אחרי המוות. רבי יהודה הלוי מסביר שהתכלית היא להגיע לדבקות בה' ולמדרגות רוחניות עליונות כבר בעולם הזה. לכן התורה מציינת את השכר הרוחני שאפשר להגיע אליו בעולם הזה, כיוון שהוא העיקר, ומתוכו אפשר ללמוד גם על השכר שאחר המוות: "יעודינו הם כי נדבק בענין האלוהי על ידי הנבואה וכל הקרוב לה וכי יתחבר הענין האלוהי בנו באותות וגדולה במראות כבוד ובנפלאות, ולכן לא נאמר בתורה: 'אם תעשה ככל המצוה הזאת אביאכם אחרי מותכם אל גינות ואל מקום תענוגות', כי אם: 'והייתם לי סגולה' [שמות יט, ה] ואני אהיה לכם לאלוהים ואנהיגכם, ואנשים מכם יהיו עומדים לפני ועולים השמימה כאותם שהיו מתהלכים בחייהם בין המלאכים... ותאריכו ימים על האדמה שבסיועה הגעתם למדרגה הזאת, היא אדמת הקודש... ויהיו השובע בארץ הזאת ורעבה, טובתה ורעתה - תלויים בענין האלוהי לפי מעשיכם, ויהיה מנהג הטבע נוהג בכל העולם כולו אך לא בכס... [ספר הכוזרי, מאמר ראשון, קט]. דברי רבי יהודה הלוי קשורים לשיטתו העקרונית, שבה הוא מודגיש שהאלוהות מתגלה בעולם הזה דרך התורה, דרך עם ישראל ודרך ארץ ישראל. דווקא דרכם אפשר לראות את האור של העולם הבא, שהוא כולו רוחניות ואלוהות, כבר בעולם הזה [על פי הערות הרב הנזיר לספר הכוזרי עמ' קמ].

ואמנם מענה השאלה השנית, והיא האומרת למה לא נזכרה תחיית המתים בתורה. המענה עליה מה שאמר לך.

דע, שדבר נודע שזאת התורה בכללה לא נאמין שהיא מפי משה רבנו עליו השלום, ואמנם היא מפי הגבורה. הנה הביאה אותנו השאלה לחקור על אופני החקמה בהעיר השם אותנו על חיי העולם הבא, ולא באר לנו תחיית המתים כלל. והסבה בזה, שזאת תחיית המתים אמנם תנהג מנהג המופת כמו שבארנו, והאמנת מה שזה דרכו לא תהיה רק בספור הנביא.

והיו בני אדם כלם בזמן ההוא מפת הצאב"א, ואמרים בקדמות העולם שהם היו מאמינים שהשם רוח הגלגל, כמו שבארנו ב"מורה הנבוכים" ומקזיבים הגיע הנבואה מאת השם לבני אדם. וכן יתחייב להם לפי אמונתם הקצבת המופתים, ויחסו אותו לכשוף ולתחבולה. הלא תראה אותם משתדלים לחלק על מופת משה רבנו עליו השלום בלהטיהם וישליכו איש מטהו. והלא תראה איך אמרו, מתמיהים, "היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי". הורה שהיתה הנבואה אצלם מפת הנמנע. ואיך יספרו למי שלא התבארה אצלו הנבואה בדבר שאין ראוי עליו אלא האמנת הנביא, והוא גם כן נמנע אצלם לגמרי לפי אמונתם בקדמות העולם, כי לולי המופתים לא היתה אצלנו תחיית המתים מפת האפשר.

וכאשר רצה השם לתעלה לתת תורה לבני אדם, לפיכך בהם מצותו ודתו ואזהרתו על ידי הנביאים בכל העולם, כמו שאמר "ולמען ספר שמי בכל הארץ". חדש המופתים הגדולים הקתובים בכל התורה, עד שהתאמת בהם נבואת הנביאים וחדוש העולם. כי המופת האמיתי ראיה ברורה על חדוש העולם כאשר בארנו ב"מורה הנבוכים". ולא הוציאם מעניני העולם הזה בגמול ובענש, ומהענין אשר הוא בטבע והוא השאר הנפש או הכרתה, כמו שזכרנו רצוני לומר העולם הבא וזאת. ולא נכנס לזולת זה מענין התחיה. והתמיד הענין כן, עד שנתחזקו אלו הפנות והתאמתו בהמשך הדורות, ולא נשאר ספק בנבואת הנביאים ובחדוש המופתים. ואחרי כן ספרו לנו הנביאים מה שהודיעם ה' לתעלה מענין תחיית המתים, והיה קל לקבלו.

ואתה תמצא כמו התחבולה הזאת בעצמה עשה השם יתברך עם ישראל, אמר עליהם "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלהים וגו'". ואם הרגלו בעניני העולם מפני שחשש עליהם שישבו למצרים ויבטל מהם המקוץ בהם, כן חשש עליהם עוד שלא יקבלו זה הדעת, רצוני לומר התחיה, ויבטל בו התכלית המקוץ בהם ומהם. ואיך לא ירגלו גם כן באמונות והמנהיג והמקריגיל להם אחר.

מפי משה - שאמר משה מדעתו. ואמנם - אלא. הגבורה - הקב"ה. המופת - נס שלא בדרך הטבע. רק - אלא. בזמן ההוא - בזמן מתן תורה. רוח הגלגל - הכח המניע את לגלגל הכוכבים הגורם לתנועות העולם. מקזיבים - מכחישים. מתמיהים - מתפלאים. ואיך יספר - לפי הענין לא יתקבל כלל על לבו. דבר - תחיית המתים. וגו' - "פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה".

בזמן מתן תורה האמינו בקדמות העולם

בתחילה הרגיל ה' את בני האדם להאמין על-ידי המופתים

ביאורים

בימי מתן תורה המחשבה האנושית לא היתה מפותחת ביותר, ואנשים האמינו בדברים לא נכונים כמו שכתוב: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת" וגו' [דברים כט, ג]. במצב כזה האמונה בתחיית המתים הייתה רחוקה מהמחשבה האנושית ולא אפשר היה לדבר עליה בתורה, אלא הודגשו בעיקר השכר והעונש על קיום המצוות וביטולן. באופן זה היו מוכנים בני ישראל להישמע לתורה, שהרי השכר והעונש הם דברים ממשיים המשליכים על כל החיים. סיבה נוספת להדגשת השכר והעונש היא מפני שקיום המצוות מתקן את העולם וכך להפך, בעברות. על המצוות נאמר: "והיו בך לאות ולמופת ובזרעך עד עולם", כלומר שהמופת על נכונות התורה הוא השכר והיפוכו בקיום המצוות או באי קיומן. השכר והעונש מהווים הוכחה חזקה ביותר לאמינות התורה, גם השכר לאדם היחיד וגם השכר לציבור כולו. המציאות של עם ישראל תלויה במצוות, ולכן נכון לומר: "אין מזל לישראל", כי הכל נקבע לפי מעשינו.

מציאות העונש הקרוב, העונש שבעולם הזה, מכריחה אותנו להתבונן במעשינו ולעשות תשובה, "ראה אדם יסורין באים עליו יפשפש במעשיו". יש כאן תביעה גדולה מעם ישראל (כאומה, וגם על כל אחד באופן פרטי) להתבונן בכל רגע על חיייהם, ולראות אם אכן הם מקיימים את רצון ה'. השכר והעונש מהווים מדד מסוים לקיום ואי קיום שלנו את מצוות השם בעולם הזה. יש הברל גדול בין ישראל לעמים - העמים מונהגים על ידי שרים: "אשר חלק ה' אלוהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים". השכר והעונש של הגויים אינו תלוי במעשיהם, אלא לכל אומה יש הנהגה אחרת התלויה במזל של אותה האומה. עם ישראל מיוחד בנקודה הזו, בנו מתקיים: "ואתכם לקח ה'... להיות לו לעם נחלה כיום הזה". הקשר הישיר של ישראל אל הקב"ה מחייב את עם ישראל להתנהג בהתאם למצוות שבתורה, ואם לא כן מיד הם נענשים.

הרחבות

• רמת השגחה בהתאם לרמה רוחנית

שְׁעֵינֵיהֶם אֵינָם נוֹהֲגִים עֲנִין מְנַהֵג שְׁאֵר הָאֲמוֹת, אֲבָל יַחְדָּם הַשֵּׁם בְּזֶה הַמוֹפֵת הַגָּדוֹל שִׁיְהִי פְּעֻלוֹתֵיהֶם תְּמִיד נִקְשָׁרוֹת בְּתַקְוָן עֲנִינֵיהֶם אוֹ בְּהַפְסָדָם. הַרמב"ם בְּמורה נבוכים מדגיש שההשגחה הפרטית על האדם תלויה ברמתו הרוחנית ובדבקו בוורא: "ואחר מה שהקדמתיו מהיות ההשגחה מיוחדת במין האדם לבדו משאר מיני בעלי חיים... ואחר שהוא כן יתחייב לפי מה שזכרתיו בפרק הקודם, כי אי זה איש מאישי בני אדם שהשיג מן השפע ההוא (- של השכל האלוהי) חלק יותר גדול... תהיה ההשגחה עליו יותר בהכרח (- מוכרחת)... ולא תהיה אם-כן ההשגחה האלקית בבני אדם כולם בשוה, אבל יהיה יתרון ההשגחה עליהם כיתרון שלמותם האנושי זה על זה. ולפי זה העיון (- התובנה) יתחייב בהכרח שתהיה השגחתו בנביאים עצומה מאד ולפי מדרגותם בנבואה. ותהיה השגחתו בחסידים ובטובים כפי חסידותם וישרותם... הסתכל איך סיפר על ההשגחה בפרטי עניני האבות בעסקיהם ובשימושיהם עד מקניהם וקניינם, ומה שיעדם (-שהבטיחם) השם מחיבור ההשגחה עליהם: לאברהם נאמר 'אנכי מגן לך', ונאמר ליצחק 'ואהיה עמך ואברכך', ונאמר ליעקב 'הנה אנכי עמך ושמרתוך', ונאמר לאדון הנביאים (- משה רבנו) עליו השלום 'כי אהיה עמך וזה לך האות', ונאמר ליהושע 'כאשר הייתי עם משה אהיה עמך'. זה כולו מבואר ההשגחה עליהם כפי שלימותם... והפסוקים אשר באו בזה העניין רבו מלספור, רצוני לומר בהשגחה על בני אדם כפי שיעור שלימותם וחסידותם" [מורה נבוכים ג, יח].

המופתים בדור
נתינת התורה

וַיִּזְדַּע שְׁהָאֲנָשִׁים שֶׁרָצָה הַשֵּׁם יִתְבַּרַךְ שֶׁתִּרְאֶה הַתּוֹרָה בִּימֵיהֶם הַתִּיֻּשְׁבוּ בָהֶם דְּעוֹת נִפְסָדוֹת מְאֹד, אָמַר עֲלֵיהֶם בְּסוֹף הַמֶּאֱמָר, אַחַר כָּל מַה שֶׁרְאוּהוּ מִמַּעֲשֵׂה הַשֵּׁם הַגָּדוֹל, "וְלֹא נָתַן הַשֵּׁם לָכֶם לֵב לְדַעַת" וגו' (דברים כ"ט, ג). וַיִּזְדַּע הוּא יִתְבַּרַךְ, שֶׁאִם יֵאמָר לָהֶם חֲדוּשׁ תַּחֲתֵית הַמֵּתִים, הִיָּה אֲצִלָּם נִמְנָע וַיִּרְחֲקוּ מִמֶּנּוּ מְאֹד. וְגַם הָיוּ הַעֲבָרוֹת קְלוֹת בְּעֵינֵיהֶם, אַחַר שֶׁהֻעַנְשׁ עֲלֵיהֶם אַחַר זְמַן אָרֶךְ, וְלִזֶּה הַפְּחִידָם וַיַּעֲדָם הַטּוֹב וְהָרַע בְּעֵינֵיהֶם מִמְּהָרִים לְבֹא: "אִם יִשְׁמְעוּ וְאִם לֹא יִשְׁמְעוּ". וְהִיָּה מִפְּנֵי זֶה יוֹתֵר קְרוֹב לְקַבְּלָהּ וַיּוֹתֵר מוֹעִיל. וְזֶה גַם כֵּן תוֹעֵלָת גְּדוֹלָה רְצוֹנִי לוֹמַר הַיּוֹת הַשְּׂמִיעָה מִתְקַנְת עֲנִינֵי עוֹלָמוֹת וְהַפְּרִי מִפְּסִידָם.

המופת שבתורה
- ההצלחה
הנגרמת מקיום
מצוות

וּכְבָר זָכַר בַּתּוֹרָה שֶׁהוּא מוֹפֵת מִתְמִיד, רְצוֹנִי לוֹמַר תַּקְוָן הַעֲנִינֵים עִם הַעֲבֹדָה, וְהַפְּסָדָם עִם הַפְּרִי. אָמַר "וְהָיוּ בְךָ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת וּבְזֶרְעֶךָ עַד עוֹלָם". וּמִפְּנֵי זֶה אָמְרוּ "אֵין מְזַל לְיִשְׂרָאֵל", רְצוֹ לוֹמַר שֶׁתַּקְוָן וְהַפְּסָדָם אֵינָם לְסִבָּה טְבֵעִית וְלֹא עַל מְנַהֵג הַמְּצִיאוֹת, אֲלָא נִתְלָה בְּעֵבֹדָה וּבַמְּרִי. וְזֶה אוֹת יוֹתֵר גְּדוֹל מִכָּל אוֹת. וּכְבָר בְּאַרְנוּ שֶׁזֶה בְּדִין צָבִיר וּבְדִין יַחֲדָה כְּמוֹ שִׁירָאָה מִן הַמַּעֲשֵׂה הַהוּא וְהוּא נְאוֹת לְאָמְרוֹ וּבְזֶרְעֶךָ עַד עוֹלָם.

וַיִּמַן הַמֶּאֱמָר הַמְּפָרָסָם בְּאֵמָה "רְאֵה אֲדָם יְסוּרִין בְּאֵים עָלָיו יִפְשָׁפֵשׁ בְּמַעֲשָׁיו". וְהוּא הַעֲנִין בְּעַצְמוֹ הוּא הַמְּכֻוֹן גַּם כֵּן בְּאָמְרוֹ "אֲשֶׁר חִלַּק ה' אֱלֹהֶיךָ אוֹתָם לְכָל הָעַמִּים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם, וְאַתְּכֶם לָקַח ה'... לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה כִּיּוֹם הַזֶּה". רוֹצֵה לוֹמַר שֶׁעֲנִינֵיהֶם אֵינָם נוֹהֲגִים עֲנִין מְנַהֵג שְׁאֵר הָאֲמוֹת, אֲבָל יַחְדָּם הַשֵּׁם בְּזֶה הַמוֹפֵת הַגָּדוֹל שִׁיְהִי פְּעֻלוֹתֵיהֶם תְּמִיד נִקְשָׁרוֹת בְּתַקְוָן עֲנִינֵיהֶם אוֹ בְּהַפְּסָדָם.

קְרוֹב לְקַבְּלָהּ - מִתִּיֻּשָׁב בְּדַעַתָּם. הַשְּׂמִיעָה - (למצוות ה'). הַעֲבֹדָה - קִיּוּם הַמְּצִוּוֹת. וּבְדִין יַחֲדָה - הַשְּׁגַחָה פְּרִטִית לְפִי מַעֲשֵׂה הָאָדָם.

ההצלחת משפחת שמאי הי"ו